

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

9. Međunarodni naučni skup

Specijalna edukacija
i rehabilitacija

DANAS

Zbornik radova

University in Belgrade

Faculty of Special Education and Rehabilitation

The 9th International Scientific Conference

Special education and rehabilitation

TODAY

Proceedings

BEOGRAD 2015.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

IX međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 25-27. septembar 2015.

Zbornik radova

The 9th International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, September, 25-27, 2015

Proceedings

Beograd, 2015.
Belgrade, 2015

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Zbornik radova
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Proceedings

IX međunarodni naučni skup
Beograd, 25-27. 09. 2015.
The 9th International Scientific Conference
Belgrade, 25–27. 09. 2015.

Izdavač / Publisher:
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / For Publisher:
prof. dr Snežana Nikolić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:
prof. dr Mile Vuković

Kompjuterska obrada teksta / Computer word processing:
Biljana Krasić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD.
Proceedings will be published in electronic format CD.

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-069-6

MERENJE NIVOVA PROFESIONALNOG SAGOREVANJA KOD DEFEKTOLOGA ZAPOSLENIH U OBRAZOVNIM USTANOVAMA

Ružica Zdravković^{a,2}, Aleksandra Pantović^a,
Dragana Maćešić Petrović^b, Dijana Lazić Puškaš^{a,b}

^aZavod za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju
„Prof. dr Cvetko Brajović“, Beograd

^bUniverzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Prolongirani profesionalni stres može da dovede do mentalnih i fizičkih oboljenja kod pojedinca, što negativno deluje na kvalitet rada i odnose sa klijentom. Istraživanje prikazano u ovom radu je sprovedeno sa ciljem da se utvrdi nivo i rasprostranjenost sindroma profesionalnog sagorevanja kod defektologa zaposlenih u obrazovnim ustanovama u Republici Srbiji kao i da se utvrdi povezanosti specifičnih sociodemografskih varijabli sa sindromom profesionalnog sagorevanja ove populacije. Uzorak je činilo 46 defektologa zaposlenih u specijalnim osnovnim školama na teritoriji Republike Srbije. Profesionalno sagorevanje ispitivano je primenom instrumenta MBI-Educators Survey (MBI-ES) i to kroz tri osnovne komponente sindroma profesionalnog sagorevanja: emocionalnu iscrpljenost, depersonalizaciju i percepciju ličnog postignuća. Rezultati pokazuju da, u odnosu na ukupan uzorak, na subskali EI najveći deo uzorka (43,5%) pokazuje umerene znake PS. Na subskali DE najveći procenat uzorka (67,4%) pokazuje blage znake PS, kao i na subskali LP (34,8%).

Ključne reči: profesionalno sagorevanje, defektolog, MBI-Educators Survey

UVOD

Psihičko, mentalno i fizičko zdravlje osoba koje rade sa osobama sa intelektualnom ometenošću, privlači posebnu pažnju istraživača poslednjih nekoliko godina (Kozak, i sar, 2013). Psihoanalitičar Fradenberg prvi je 1974. godine upotrebio i definisao termin „burnout“ kao psihički i fizički slom (Weber & Jaekel-Reinhard, 2000). Kada frustracija, tenzija ili anksioznost perzistiraju ili se uvećaju stres prerasta u sindrom koji nazivamo profesionalno sagorevanje³ (Williams & Dikes, 2015).

Većina autora misli da se „burnout“ sindrom najčešće javlja kod osoba čije profesionalno opredeljenje podrazumeva kontakt sa ljudima i traži uspostavljanje specifičnog

2 E-mail: rushkaz.91@gmail.com

3 U daljem tekstu – PS.

odnosa sa klijentom. Takav odnos, koji zahteva snažnu emocionalnu povezanost, koja fizičke, socijalne i psihološke probleme klijenta stavlja u prvi plan, prisutan je i kod defektologa. Rešavanje problema učenika mora biti promptno, ne dozvoljava odlaganje. Ovakav odnos kod defektologa dovodi do hroničnog stresa i emocionalne iscrpljenosti (Maslach & Jackson, 1981). Brojna istraživanja pokazuju da „burnout“ sindrom karakteriše tri osnovna aspekta: emocionalna iscrpljenost, depersonalizacija i osećaj smanjenog ličnog postignuća⁴. Aspekti su međusobno povezani i uslovljeni i utiču na lični i socijalni život osobe (Maslach & Jackson, 1981; Maslach & Goldberg, 1998).

Osobe koje pate od sindroma PS navode EI kao najčešće prisutan aspekt. Ukazuje na stresnu komponentu u odnosu između zaposlenog i prevelikih zahteva sa kojima se susreće na radnom mestu (Maslach & Goldberg, 1998). DE kao drugi aspekt sindroma PS javlja se kao reakcija na EI i predstavlja rezultat emocionalnog i kognitivnog distanciranja osobe, što prouzrokuje svesno uskraćivanje kvaliteta radnih usluga i dehumanizovan pristup ljudima (Maslach, & Goldberg, 1998). Faktor koji dovodi do napuštanja radnog mesta i uzrokuje pojavu sindroma PS, kod defektologa jeste osećaj ličnog zadovoljstva pri obavljanju posla (Sharma & Jyoti, 2006, prema Williams, 2014). Osećaj sniženog LP uzrokuju preopterećenost poslom i prisustvo socijalnog konflikta, kao i nedostatak zadovoljavajućih uslova za rad. Nedostatak podrške iz socijalnog okruženja i nedostatak prilike za profesionalnim razvojem navode se kao čest uzrok (Maslach & Goldberg, 1998).

Sindrom PS utiče na lični život, porodične odnose i odnose sa osobama u široj društvenoj zajednici, pojavu negativizma i pesimizma, netolerancije i gubitka samopouzdanja U okruženju postoji mali broj istraživanja realizovanih na ovu temu kod zaposlenih defektologa (Грубачић & Чабаркапа, 2013; Grbović i sar., 2011; Maćešić-Petrović i sar., 2011), stoga se nameće potreba da se utvrdi eventualna prisutnost sindroma PS u ovoj populaciji.

Istraživanje prikazano u ovom radu je sprovedeno sa ciljem da se utvrdi nivo i rasprostranjenost sindroma PS kod defektologa zaposlenih u obrazovnim ustanovama u Republici Srbiji kao i da se utvrdi povezanosti specifičnih sociodemografskih varijabli sa sindromom profesionalnog sagorevanja ove populacije.

METOD RADA

Formiranje i opis uzorka

Prvobitnim uzorkom je predviđeno 50 ispitanika iz Srbije od kojih je 46 vratilo popunjen instrument. Uzorkom su obuhvaćeni ispitanici od 23 do 65 godina starosti. U uzorku je 9 (19.56%) ispitanika muškog i 37 (80.43%) ženskog pola, 36 (78,26%) ispitanika radi u gradskoj sredini, dok je 10 (21,74%) ispitanika zaposleno u seoskoj sredini. U braku je 32 (69.56%) ispitanika, 11 (23.91%) se izjašnjavaju kao samci, a 3 (6.52%) su razvedeni. Većina ispitanika govori da nema problema u porodici – 43 (93.48%) ispitanika, kao ni akutnih ili hroničnih bolesti – 38 (82.61%) ispitanika.

4 U daljem tekstu: emocionalna iscrpljenost – EI, depersonalizacija – DE, lično postignuće – LP.

Instrument i procedura

Maslach Burnout Inventory (MBI) je instrument namenjen merenju pojave PS stručnjaka koji rade u socijalnim službama. Za potrebe ovog istraživanja upotrebljena je verzija ovog instrumenta namenjena za zaposlene u obrazovanju MBI-Educators Survey (MBI-ES) (Maslach & Jackson, 1981). Upitnik koji je primenjivan čine 22 ajtema podeljena u tri subskale u skladu sa simptomima koji se razvijaju u okviru sindroma PS. Prilagođavanje upitnika potrebama istraživanja je izvršeno promenom termina student u termin učenik. Merenje u okviru datog instrumenta se ostvaruje sabiranjem skorova na sedmostepenoj skali Likretovog tipa (0-6). Bodovanje se vrši zasebno za svaku subskalu.

Pored standardizovanog instrumenta u istraživanju će biti upotrebljen upitnik konstruisan za ovo istraživanje koji se odnosi na sociodemografske karakteristike stručnjaka (pol, tip naselja u kome se škola nalazi, bračni status, zadovoljstvo međuljudskim odnosima).

Statistički metod

Prikupljeni podaci obrađeni su u programu SPSS. Primenjena deskriptivna statistika upitnika uključuje: mere centralne tendencije, medijana, mere disperzije i mere normalnosti raspodele. Za utvrđivanje razlika u broju ispitanika sa niskim, umerenim i visokim nivoom sagorevanja na svakoj od tri subkale, u zavisnosti od dihotomnih ili kategorijalnih sociodemografskih varijabli, korišćen je Hi-kvadrat test. Za utvrđivanje značajnosti razlika u izraženosti emocionalne iscrpljenosti, depersonalizacije i ličnog postignuća između kategorija varijabli sa tri ili više kategorija korišćena je jednostruka analiza varijanse (ANOVA).

Rezultati istraživanja

Pregled rezultata istraživanja prema tri podskale MBI-ES, dao je sledeće rezultate:

Subskala EI: podjednake znake blage i izražene EI vidimo kod 28,3% ispitivanog uzorka, dok najveći broj ispitanika 20 (43,5%) pokazuje znake umerene EI.

Subskala DE: najveći broj ispitanika, 31 (67,4%), pokazuje blage znake, umerene znake pronalazimo kod 28,3%, dok se izraženi znaci DE pojavljuju kod 4,3% ukupnog uzorka.

Subskala LP: 34,8% ispitanika pokazuje blage znake, dok podjednak broj ispitanika, 15 (32,6%), pokazuje umereno i izraženo nezadovoljstvo LP.

Tabela 2. Nivo izraženosti PS kod uzorka u celini

Subskala	Blago	Umereno	Izraženo
EI	(n=13) 28,3%	(n= 20) 43,5%	(n=13) 28,3%
DE	(n=31) 67,4%	(n=13) 28,3%	(n=2) 4,3%
LP	(n=16) 34,8%	(n=15) 32,6%	(n=15) 32,6%

Rezultati u odnosu na tip naselja u kome se škola nalazi

U odnosu na tip naselja u kome se škola nalazi, veći na ispitanika 78,26% zaposleno je u gradskoj, dok 21,74% uzorka radi u školi koja je u seoskoj sredini. Najveći broj ispitanika, 17 (47,2%), koji je zaposlen u gradskoj sredini pokazuje umerene znake EI. Blagu EI pronalazimo kod 30,6% ispitanika dok se izraženi znaci pojavljuju kod 8 (22,2%) ispitanika zaposlenih u školama u gradskoj sredini. Od ukupnog broja ispitanika koji su zaposleni u školama u seoskoj sredini, 50% ispitanog uzorka pokazuje znake izražene EI, dok se umereni znaci javljaju kod 30% a blagi kod 20% ispitanog uzorka.

Tabela 3. Nivo EI u odnosu na tip naselja u kome se nalazi škola

Tip naselja	Blaga EI	Umerena EI	Izražena EI
Grad	(n=11) 30,6%	(n=17) 47,2%	(n=8) 22,2%
Selo	(n=2) 20%	(n=3) 30%	(n=5) 50%

Najveći broj ispitanika, 22 (61,1%), koji je zaposlen u gradskoj sredini pokazuje blage znake DE. Umerene znake pronalazimo kod 33,3% ispitanika iz gradske sredine dok se izraženi znaci pojavljuju kod 2 (5,6%) ispitanika zaposlena u školama u gradskoj sredini. Od ukupnog broja ispitanika koji su zaposleni u školama u seoskoj sredini, 90% ispitanog uzorka pokazuje znake blage DE, dok se umereni znaci javljaju kod 1 ispitanika. U školama koje se nalaze u seoskoj sredini ne pronalazimo ispitanike koji pokazuju izražene znake DE.

Tabela 4. Nivo DE u odnosu na tip naselja u kome se nalazi škola

Tip naselja	Blaga DE	Umerena DE	Izražena DE
Grad	(n=22) 61,1%	(n=12) 33,3%	(n=2) 5,6%
Selo	(n=9) 90%	(n=1) 10%	(n=0) 0%

Od ukupnog broja ispitanika zaposlenih u gradskoj sredini podjednak broj 14 (38,9%) pokazuje blage i izražene znake nezadovoljstva LP, dok umerene znake nezadovoljstva pronalazimo kod 8 (22,2%) ispitanika. Najveći broj ispitanika (70%) koji su zaposleni u školama u seoskoj sredini pokazuje znake umerenog nezadovoljstva LP. Blage znake nezadovoljstva pronalazimo kod 1 ispitanika, dok 20% pokazuje izražene znake nezadovoljstva.

Tabela 5. Nivo nezadovoljstva LP u odnosu na tip naselja u kome se nalazi škola

Tip naselja	Blago nezadovoljstvo LP	Umereno nezadovoljstvo LP	Izraženo nezadovoljstvo LP
Grad	(n=14) 38,9%	(n=8) 22,2%	(n=14) 38,9%
Selo	(n=1) 10%	(n=7) 70%	(n=2) 20%

Rezultati u odnosu na bračno stanje ispitanika

U odnosu na ukupan uzorak 69,56% jesu ispitanici koji su u braku, 23,91% su osobe bez bračnog partnera dok je ostatak uzorka 6,52% razveden. U ukupnom uzorku nema ispitanika koji su udovci. Na subskali EI najveći broj ispitanika koji su u braku 46,9% pokazuje umerene znake, 31% izražene i 21,9% blage znake EI. Najveći broj samaca

pokazuje blage znake EI (45,5%), dok se umerena EI javlja kod 66,7% razvedenih ispitanika. Na subskali DE najveći procenat ispitivanog uzorka pokazuje blage znake bez obzira na bračni status (68,8% defektologa koji su u braku, 63,6% samaca i 66,7% razvedenih). Na subskali LP više znake PS pokazuju razvedeni i ispitanici bez partnera (54,5% samaca pokazuje izražene znake nezadovoljstva LP, dok 66,7% razvedenih pokazuje umerene znake).

DISKUSIJA

Rezultati pokazuju da, u odnosu na ukupan uzorak, na subskali EI najveći deo uzorka (43,5%) pokazuje umerene znake PS. Na subskali DE najveći procenat uzorka (67,4%) pokazuje blage znake profesionalnog sagorevanja, kao i na subskali LP (34,8%). Ovi rezultati poklapaju se sa nalazima istraživanja koje je sprovedeno u Americi (Williams, B., 2014). Rezultati istraživanja, gledani u odnosu na bračni status, pokazuju da se na subskali EI umerene znake PS pokazuju ispitanici koji su u braku (46,9%), dok najveći broj razvedenih (33,3%) i najveći broj ispitanika koji su samci (45,5%) pokazuju blage znake EI. U uzorku u celini ispoljeni su znaci blage DE, što se poklapa sa rezultatima prethodno pomenutog istraživanja. Osećaj sniženog LP u uzorku najizraženiji je kod samaca (54,5%), dok najveći broj razvedenih (66,7%) i ispitanika koji su u braku (68,8%) pokazuju umerene znake smanjenog osećaja LP. Rezultati istraživanja, gledani u odnosu na tip naselja u kojem se nalazi škola, ukazuju da na subskali EI najveći procenat defektologa iz gradske sredine (47,2%) pokazuje umerene, dok najveći procenat defektologa iz seoske sredine (50%) pokazuje izražene znake EI. Najveći procenat defektologa iz gradske sredine (61,1%), kao i najveći procenat defektologa iz seoske sredine (90%) pokazuju blage znake DE. U gradskoj sredini najveći procenat defektologa pokazuje podjednake znake blagog i sniženog osećaja LP (38,9%), dok najveći procenat defektologa iz seoske sredine (70%) pokazuje znake umerenog osećaja sniženog LP. U nedostatku istraživanja sindroma PS u odnosu na demografsku varijablu tip naselja u kome se škola nalazi, dobijeni rezultati nisu poređeni sa prethodnim istraživanjima. Najveće procenat PS (izražena EI) pronalazimo kod 50% ispitivanog uzorka defektologa zaposlenih u gradskoj sredini, dok 70% zaposlenih u školama u seoskoj sredini pokazuje znake umerenog nezadovoljstva LP. Primećena je tendencija da ispitanici koji nisu zadovoljni odnosom sa pretpostavljenim (60%) u većem stepenu iskazuju znake umerenog EI u odnosu na ispitanike koji su zadovoljni odnosom sa pretpostavljenim (41,5%).

ZAKLJUČAK

Ovi rezultati ukazuju na potrebu za proširenjem znanja o „burnot“ sindromu i upoznavanju šire društvene zajednice o simptomima i posledicama pojave istog. Istraživanje predstavlja početnu tačku u proučavanju i produblivanju znanja o uzrocima, merama zaštite, rasprostranjenosti, maifestaciji i tretmanu profesionalnog sagorevanja kod zaposlenih u obrazovnim ustanovama.

Glavna ograničenja istraživanja jesu nedovoljno veliki uzorak (teškoće u prikupljanju su se javile i zbog toga što je uzorak prikupljan za vreme školskog raspusta te je većina defektologa bila nedostupna). Neujednačenost uzorka u odnosu na polnu pripadnost se može objasniti činjenicom da među diplomiranim studentima u 2012. godini, žene čine više od polovine u oblasti obrazovanja: obrazovanje (87%), zdravstvo i socijalna zaštita (73%), umetnost i humanističke nauke (71%) i društvene nauke, poslovanje i pravo (61%). Muškarci čine većinu svih diplomiranih u oblasti obrazovanja: tehnika, proizvodnja i građevinarstvo (65%), prirodne nauke, matematika i informatika (54%), poljoprivreda i veterina (54%) i usluge (51%) (Republički zavod za statistiku, 2014). Dakle, većina defektologa zaposlenih u školama su ženskog pola stoga je i uzorak obuhvatio veći broj ispitanika ženskog pola.

LITERATURA

- Anil, S., & Tripta, T. (2008). Burnout in Indian Teachers. *Asia Pacific Education Review*, 9(3), 320-33.
- Bährer-Kohler, S. (2013). *Burnout for Experts Prevention in the Context of Living*. New York: Springer.
- Byrne, B. M. (1991). Burnout: investigating the impact of background variables for elementary, intermediate, secondary, and university educators. *Teaching & Teacher Education*, 7(2), 197-209.
- Brunsting, N. & Srećković, M., (2014). Special Education Teacher Burnout: A Synthesis of Research from 1979 to 2013. *Education and treatment of children*, 37(4).
- Freudenberger, H. J. (1977). Burnout: occupational hazard of the child care worker. *Child Care Quarterly*, 6, 90-98.
- Грубачић, Ј. Б., & Чабаркапа, М. Д. (2013). Извори стреса и синдром изгарања код наставника. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 43(1), 433-449.
- Kozak, A., Kersten, M., Iler, Z., & Nienhaus, A. (2013). Psychosocial work-related predictors and consequences of personal burnout among staff working with people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 34, 102-115.
- Мађешић-Петровић, Д. (2007). Рехабилитационе иновације у едукацији деце с лаком менталном ретардацијом. у: *Зборник радова са I научног скупа Филозофског факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, ФАСПЕР, Београд*, 315-334.
- Maslach, C. (2003). Job burnout: New Directions in Research and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 12(5), 189-192.
- Мађешић-Петровић, Д., Ковачевић, Ј., Јапунџа-Милисављевић, М., & Ђурић-Здравковић, А. (2011). Синдром професионалног сагоревања различитих професија у образовном процесу. *Педагогија*, 66(1), 29-35.
- Maslach, C., & Jackson, E. S. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2(1), 99-113.
- Maslach, C., & Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: New perspectives. *Applied and Preventive Psychology*, 7, 63-74.
- Maslach, C., & Leiter, M. (2008). Early predictors of job burnout and Engagement. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498-512.
- Petković N., Maćešić-Petrović D. & Djordjević M. (2010). Sindrom sagorevanja kod profesionalaca koji rade u zavodskom tretmanu maloletnih počinilaca krivičnih dela. *Socijalna misao*, 68(2), 49-69.
- Weber, A., & Jaekel-Reinhard, A. (2000). Burnout syndrome: a disease of modern societies? *Occupational Medicine*, 50(7), 512-517.

- Vassos, M., Nankervis, K. (2012). Investigating the importance of various individual, interpersonal, organisational and demographic variables when predicting job burnout in disability support workers. *Research in Developmental Disabilities*, 33, 1780–1791.
- Williams, J. & Dikes, C. (2014). A correlational analysis of burnout and job satisfaction among special education teachers. *University of Phoenix*, 225.
- Williams, J., & Dikes, C. (2015). The Implications of Demographic Variables as Related to Burnout Among a Sample of Special Education Teachers. *The New England Publishing Company*, 135(3), 337-345.
- Swider, B. & Zimmerman, R. (2010). Born to burnout: A meta-analytic path model of personality, job burnout, and work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 76, 487–506.

LEVEL OF BURNOUT AMONG SPECIAL EDUCATION TEACHERS WORKING IN THE SCHOOL SYSTEM

Summary

Occupational stress among special education teachers has been one of the main focuses of researchers over the World the last decade, the reason being that persistent job related stress in special education teachers can lead to mental and or physical illnesses. Understanding the dynamics of the relationship between job related stress and burnout among special education teachers can lead to creating effective prevention procedures and intervention plans among special education teacher at risk of developing burnout syndrome. The central aim of the present study was to determine the level and distribution of burnout among special education teachers working in special education schools in Serbia, as well as to establish the connection between specific socio-demographic variables with burnout in this population. The sample consisted of 50 special education teachers employed in special education primary schools in Serbia. The level of burnout was investigated using the instrument MBI-Educators Survey (MBI-ES), through three categories: emotional exhaustion, depersonalization and perception of personal accomplishment. These categories represent the components of burnout whose symptoms, if manifested in an individual, may indicate the presence of burnout. Results show that 43,5% of the sample has moderate signs of EI, while 67,4% show mild signs of DE. Mild signs of burnout on scale personal accomplishment are also shown in 34,8% of the whole sample.

Key words: burnout, special education, MBI-Educators Survey